

МІКОЛА НІКАЛАЕЎ

Ігар Чаквін. In memoriam

Некралог па Ігару Чаквіну папрасілі напісаць, калі яго яшчэ не пахавалі — цела майго старога сябра чакала, пакуль прыедзе з Іспаніі на развітанне з бацькам дачка. Першае, што прыйшло ў галаву — адмовіцца. Некралог патрабуе ўзважанага апавядання і спакойна-спачувальнага тону, а я ў пачуццях. Я ніколі не трымаў у кантактах з Ігарам спакойнага тону, тым больш спачувальнага. Аднак я магу прыгадаць некалькі рысаў гэтага неардынарнага чалавека, а некралог, урэшце, можна замяніць іншым жанрам — хай сабе гэта будзе мемуар. Як нас вучыў на лекцыях па лацінскай мове Бенямін Айзікавіч Мельцар: *in memoriam* — значыць «на ўспамін».

Знаёмства. Калі з паступіўшых абітурыентаў гістфаку БДУ ўзору 1972 г. склалі асобныя групы, аказалася, што ў адной з іх усяго сем хлопцаў. Самы салідны, калі можна назваць салідным 18-гадовага юнака, быў Ігар Чаквін. Першакурснікам адразу трэба было ехаць на бульбу, аднак яшчэ да гэтага камсамольцы запатрабавалі ад кожнай групы нумар мастацкай самадзейнасці на нейкі зборны канцэрт. Усе разгублена пераглядаліся: адзін умеў граць на піяніна, іншы — браць пару акордаў на гітары, але як з такога скласці нумар? Тады Ігар сказаў: мы будзем граць мелодыю «Эль кандор пасо»: на гітары тут патрэбныя толькі чатыры рытмічныя акорды, фартэсіяна сыграе імправізацыю, а я буду весці асноўную мелодыю, сола. Вось гэта да! — мой аднагрупнік, будучы этнограф Ігар Чаквін прафесійна ўмеў граць на габоі!

Мікола Нікалаеў — гісторык, філолаг, бібліёграф, доктар філалагічных навук, загадчык аддзела рэдкіх кніг Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (Санкт-Пецярбург). Старшыня Санкт-Пецярбургскай асацыяцыі беларусістаў. Апошняя публікацыя ў «ARCHE» — рэцэнзія «Папялушка выдавецтва "Беларусь"» (5/2006).

Вучэнне. Мы сядзім на задніх лаўках вялікай аўдыторыі-амфітэатра на лекцыях па гісторыі КПСС (тады гісторыкі вучыліся ў галоўным корпусе БДУ). Прысутнасць на лекцыях дэкана Іраіды Восіпаўны Царук (Прыгыцкай) абавязковая, кожны займаецца чым заўгодна, але ўсе разам чакаюць, калі лекцыя скончыцца і пойдзем у ПНУ (піўная насупраць універсітэта). Цэлы час працуе толькі Ігар — працуе рэальна, рукамі. Ён выразае з дрэва фігурку дзяўчыны ў нацыянальнай вопратцы. Раіцца са мной, якая павінна быць у паляшучкі камізэлька — і я раптам адчуваю сябе бездапаможным слабаком, які не звяртаў ніякай увагі на такія канкрэтныя з’явы беларускай культуры, як дзявочыя камізэлькі. Дрэва ў Ігара сваё — гэта кавалак замерзлай зімой вішні. Ён жыве ў Мінску ў прыватным сектары разам з маці і сястрой і ўтрымлівае сваёй мужчынскай работай дом. Часам мы збіраемся ў яго садзе на шашлыкi.

Кантакты на вышэйшым узроўні. Адноўчы Ігар Усеваладавіч (так яго называлі з сяброўскай павагай, хаця магло быць і проста Ігар) кажа: ты вось, Мікола, захоплены беларускай культурай — пайшлі заўтра агледзім адну прыватную калекцыю. Толькі адна ўмова — асабліва нікому пра гэта не расказвай. Назаўтра мы доўга блукаем па вулках Мінска з індывідуальнай забудовай і нарэшце аказваемся ў мансардзе драўлянага дому, дзе выкладзены на сталах і развешаныя на сценах вышываныя ручнікі, сарочкі, паясы з розных рэгіёнаў Беларусі — цудоўны і вялікі збор. Потым нейкі час размаўляем з гаспадаром — калекцыянерам і незвычайным эрудытам, святаром (гэта мы, камсамольцы гістфака ў часы будаўніцтва развітага сацыялізму гутарым з папом!) — мітрапалітам беларускім Антоніем (Мельнікавым). Аказваецца фларэнтыйская мазаіка, якую Ігар зрабіў, вывучыўшы рэдкую тэхналогію, спадабалася ўладыку і ён набыў яе для сваёй калекцыі...

Акадэмія Навук. Яшчэ студэнтам Ігар Чаквін уладкаваўся лабарантам у групу антрапалогіі Інстытута этнаграфіі і фальклору Акадэміі Навук — невялічкі, але моцны калектыў даследчыкаў. Праз яго мы заўсёды ведалі, што зараз робіцца ў вялікай навуцы: пра што піша Васіль Кірылавіч Бандарчык, якую манаграфію рыхтуюць фалькларысты, чым захапляецца кіназнаўца і вучоны сакратар Вольга Фёдараўна Нячай (дачка нашага прафесара гісторыі старажытнага Рыма Фёдара Макаравіча Нячая) і да таго падобную так бы скажаць навуковую і свецкую хроніку. Усе антрапологі — медыкі па адукацыі, але займаючыся праблемамі антрапагенэзу ўважліва сачылі за станам гістарычнай і этнаграфічнай навукі, пастаянна карэлюючы з імі свае даследаванні. «Свае» даследаванні засноўваліся на прыродазнаўчых метадыках і праводзіліся ў тым ліку ў палявых умовах — гэта былі антрапаметрычныя праграмы вымярэння розных груп насельніцтва Беларусі. У экспедыцыі звычайна выязджалі тры навуковыя супрацоўнікі — Лідзія Іванаўна Цягака, Аляксей Ігнатавіч Мікуліч і Іна Іванаўна Салівон — і трох лабарантаў, якімі былі Вольга Марфіна і мы з Ігарам Чаквіным. Пры тым, калі мне даручалася тэхнічная работа — запісваць на бланк за спецыялістам вынікі абмераў, то Ігар займаўся працай больш самастойнай і важнай: ён сур’ёзна мазаў людзям, якіх мы абследавалі, адну за другой далоні сіняй фарбай і рабіў адбіткі на паперы (для далейшага вывучэння

малюнкаў далонных ліній — дэрматагліфікі), а потым змочанай спіртам ватай здымаў рэшты фарбы. Адпрацаваўшы рабочы дзень, ішлі аглядаць гістарычныя і прыродныя помнікі той мясцовасці, дзе працавалі. Што такое камп'ютар, інтэрнэт і *Google maps* тады ніхто не ведаў, таму дзе пабыў — тое і ўяўляў. Супольнымі для нас з Ігарам былі Друя, Верхнядзвінск, Ветрына, што каля Полацка, і Лынтупы ў Пастаўскім раёне. Аднак ён працаваў у экспедыцыях шмат больш і ведаў беларускія месцы шмат лепш чым я.

Універсітэт. З сямі хлопцаў нашай акадэмічнай групы трох праходзілі па кафедры археалогіі, этнаграфіі і дапаможных гістарычных дысцыплін — пазней усе трое выйшлі на перадавыя рубяжы і сталі дактарамі навук. На гэтай кафедры (у адрозненне ад іншых) выкладчыкі трымаліся са студэнтамі вельмі дэмакратычна — хіба што загадчык, Эдуард Міхайлавіч Загарульскі, быў менш даступны. А з іншымі — Валянцінам Навумавічам Рабцэвічам, Міхаілам Фёдаравічам Піліпенкам — мы размаўлялі пра самыя розныя (пераважна гістарычныя і сумежныя) матэрыі і часта спрачаліся. Асабліва цікавай парай спрачальнікаў былі Ігар Чаквін і Міхаіл Фёдаравіч Піліпенка. Міхаіл Фёдаравіч бачыў свой абавязак выкладчыка ў расталкаванні студэнтам усіх асабліва сцяў этнаграфіі і антрапагенэзу Беларусаў і іншых прамудрасцяў навукі, а студэнт Ігар Усеваладавіч Чаквін задаваў яму адно пытанне за другім, вышукваючы слабіну аргументацыі (і фактаграфіі), каб адразу ж «прыціснуць» маладога выкладчыка. Астатнія зацікаўлена слухалі, становячыся на бок то аднаго, то другога. За вучоным словам «антрапагенэз» хавалася спрэчка аб трох вельмі простых і актуальных да сёння рэчах: З каго мы паўсталі, адкуль узяліся? Кім мы ёсць зараз? Кім мы павінны быць? Беларусы пакуль не маюць сваіх устойлівых адказаў на гэтыя простыя пытанні. Янка Купала ў вершы «А хто там ідзе?» на пытанне «што хочучь нашы людзі?» адказаў — «Людзьмі звацца!» Вось этнолагі і спрачаюцца: якімі ж людзьмі могуць і павінны звацца сучасныя беларусы? Гарадскімі, вясковымі, простымі, шляхетнымі, беларускамоўнымі, дыялектна-рэгіянальнымі, пераважна балтамі, пераважна славянамі... А тут яшчэ спадчына польскай і рускай навукі, якая адносна беларусаў большая, чым уласна беларуская спадчына, і кожная са сваімі рэцэптамі-высновамі: «кім вы ёсць і кім павінны быць, браткі-суседзі-беларусы». У спрэчках Ігара Чаквіна і Міхаіла Піліпенкі заўсёды нябачна прысутнічаў акурат на той час рэпрэсаваны Мікола Ермаловіч...

Па метадзе Герасімава. Пасля таго, як Ігар за некалькі лекцый па гісторыі КПСС выказаў для мяне на скураной падэшве пячатку-экслібрыс, сумнення не заставалася — гэты ўсебакова таленавіты і адораны чалавек павінен прынесці карысць беларускай культуры зараз жа. Я пачаў падахвочваць яго зьяцца рэканструкцыяй аблічча чалавека па чэрапе. Ва ўсіх падручніках былі здымкі рэканструкцыі маскоўскага прафесара Герасімава выгляду Яраслава Мудрага, Тамерлана і іншых гістарычных дзеячоў. Аднак на Беларусі ніхто падобнымі рэчамі не займаўся. Ігар дастаў у бібліятэцы кнігі з апісаннем метаду Герасімава, праз мінскага палеапатолага Лідзію Мікалаеўну Казей атрымаў чэрап жыхара Наваградка XII стагоддзя (з раскопак Ф. Д. Гурэвіч) і засеў

за сваю першую работу. Ён па спецыяльных метадыках вылічваў, якая павінна быць таўшчыня тканін у розных частках чэрапа і на самым чэрапе нарошчваў такі ж слой пласціліну; асаблівая складанасць была ў рэканструяванні формы носа і вушэй, колеру вачэй, выгляду прычоскі. Нарэшце палова зроблена: чэрап з аднаго боку выглядае на скульптурнае падабенства да памерлага гаспадара, другая палова — голая костка, для кантролю. Ігар паехаў у Маскву, дзе ў лабараторыі Герасімава далі станоўчы водгук яго працы і рэкамендавалі скончыць рэканструкцыю твару наваградца — гэта быў поспех! Пазней Ігар Усеваладавіч зрабіў яшчэ некалькі дзясяткаў узнаўленняў аблічча па чарапах з розных мясцовасцяў і розных па часу. Аднак паслядоўна займацца гэтай працай не стаў — цікавасць яго была задаволена, а сродкаў на заказ такіх экспанатаў гістарычных музеі не мелі. Я заўсёды буду шкадаваць, што не ўдалося сабраць усе яго рэканструкцыі і разам з каментарамі аўтара выдаць асобнай кніжкай — яна стала б неацэннай крыніцай ведаў і вопыту на будучыню. Размова такая была, Ігар пагаджаўся, што трэба, але матэрыялы раскіданыя, рэканструяваныя чэрапы ў розных музеях, зробіцца потым... Хто цяпер зробіць?

Прыватнае жыццё. Ажانیўся Ігар рана — гэта быў адзін з першых студэнцкіх шлюбаў на курсе. Жонкай стала наша сукурсніца, прыгажуня і разумніца Іра Бугрова, у будучым палітолаг. Яны і адыйшлі з гэтага свету абодва адзін за адным — спачатку Ірына, а праз некалькі месяцаў Ігар. Бяда ж напаткала гэту пару літаральна ў першыя месяцы сумеснага жыцця — спатыкнуўшыся, Ігар упаў на спіну і стукнуўся аб бетон затылкам — палова цела была паралізаваная. Толькі інтэнсіўная тэрапія, шматлікія сеансы іглаўкавання і любоў жонкі вярнулі яму магчымасць гаварыць і рухацца, застацца такім, які быў да траўмы. Пазней можна было заўважыць, што ўсміхаючыся пры размове ён нібыта іранічна крывіць губы — гэта таму, што мышцы твару ўсёж-такі не да канца слухаліся пасля таго паралічу.

Афіцыйная кароткая біяграма. Ігар Чаквін нарадзіўся 20 жніўня 1954 г. у Мінску. У 1977 г. скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Працаваў старшым, а з 1996 г. вядучым навуковым супрацоўнікам Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. У 1995 г. стаў доктарам гістарычных навук. Спецыялізаваўся на даследаванні праблем этнагенезу і этнічнай гісторыі беларусаў эпохі феадалізму, аналізаваў этнасацыяльныя працэсы нашых дзён. Ігар Чаквін зрабіў больш за 20 антрапалагічных рэканструкцый твару і фізічнага тыпу жыхароў беларускіх зямель па парэштках са старажытных курганоў крывічоў, радзімічаў, дрыгавічоў і балтаў. Гэта быў працавіты даследчык: цэлы шэраг калектыўных манаграфій Інстытута этнаграфіі ўключае вялікія тэксты Ігара Чаквіна. Вось галоўнае з яго ўдзелам: «Этнаграфія беларусаў: гістарыяграфія, этнагенез, этнічная гісторыя» (1985), «Палессе. Матэрыяльная культура» (1988), «Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі» (1990), «Грамадскі быт і культура сельскага насельніцтва Беларусі» (1993), «Беларусы» (1998). Памёр у Мінску 26 красавіка 2012 г.

У нас была мода шмат чытаць. Ігар Усеваладавіч добра ведаў літаратуру свайго прадмету і многіх сумежных. Ён заўсёды мог прыпомніць, хто яшчэ з аўтараў выказаў погляды падобныя да тых, што дэкларуе субяседнік, і ведаў якімі аргументамі гэтыя погляды крытыкавалі іншыя даследчыкі. Ён мог пабудаваць сістэму аргументаў і контраргументаў за і супраць самай цікавай канцэпцыі. Гэтае ўменне, на маю думку, стала яго тармазіць — ён часам не тварыў па першакрыніцах новы канцэпт, а ўлагоджваў, мірыў і разводзіў іншыя. Пазітыўны вынік такой пазіцыі безумоўны, аднак ёсць і адмоўны бок... Але наша спрэчка-дыялог зараз немагчымая. Ігара няма, пра этнагенез беларусаў і этнасацыяльныя працэсы на Беларусі мы будзем гаварыць і спрачацца ўжо з іншымі. І яшчэ. Не ведаю, колькі пакаленняў павінны змяніцца, каб у беларускую навуку ізноў прыйшоў чалавек такіх разнастайных здольнасцяў і такой высокай культуры.

Мы застаемся радаснымі ад таго, што Ігар Чаквін быў нашым сучаснікам.